

Trideset let – razcvet ali usihanje?

Janez Bogataj¹

Povzetek

Vrhunci rokodelstva in družbene skrbi za slovenske rokodelce so značilni za čas Avstro-Ogrske ter Kraljevine SHS in Kraljevine Jugoslavije. Po koncu druge svetovne vojne so bile posamezne rokodelske dejavnosti razumljene kot reprezentančni primeri izvirne ustvarjalnosti, čeprav tudi primeri zaostalosti v siceršnji industrijski družbi. Zadnjih 30 let samostojne države Slovenije je za rokodelstvo značilno postopno usihanje. Vendar pa ta oznaka ne sme biti enoznačna, saj so bili tudi v tem obdobju nekateri pozitivni poskusi revitalizacije rokodelstva s projektom rokodelskih centrov in nekaterih drugih oblik, ki naj bi rokodelcem zagotovile ustrezno družbeno stimulacijo in s tem tudi pomen.

Ključne besede: rokodelstvo, sistem ocenjevanja in vrednotenja, rokodelske razstave, rokodelski centri, konzorcij rokodelcev

Summary

The peaks of handicrafts and social care for Slovenian craftsman are typical of the time of Austro-Hungarian Monarchy and the Kingdom of SHS and Yugoslavia. After the end of the Second World War, individual handicraft activities were understood as representative examples of original creativity. At the same time they were also understood as examples of backwardness in an otherwise socialist, industrialised society. The last 30 years of independent state of Slovenia have been characterized by a gradual decline in handicrafts. However, this label should not be taken unambiguously since even during this period there were some positive attempts to revitalize handicrafts, for example with the project of Arts and Crafts Centres and some other forms. These should provide craftsmen with appropriate social stimulation and thus significance.

Keywords: handicrafts, assessment and evaluation system, handicraft exhibitions, Arts and Crafts Centres, consortium of handicraftsmen

1 Janez Bogataj, upokojeni zaslužni profesor, doktor etnoloških znanosti in univ. dipl. umetnostni zgodovinar, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, janez.bogataj@guest.arnes.si.

Na vprašanje v naslovu bi lahko takoj odgovorili, vendar menimo, da bo pregled dosedanjih prizadevanj na rokodelskem področju pokazal na številne pozitivne in negativne vsebine, ki so spremljale razvoj te gospodarske dejavnosti in ustvarjalnega področja. Zlasti v letu 2021 smo se soočili z navajanjem podatkov, kaj vse smo dosegli na posameznih področjih v 30 letih od razglasitve samostojnosti. Ta časovni okvir bomo v prispevku nekoliko raztegnili, saj je za razumevanje razvoja rokodelstva v Sloveniji in njegovega propadanja treba spregovoriti vse od časa po koncu druge svetovne vojne. Izpostavili bomo nekatere temeljne mejnike in dejanja tega *krajcar kšefta* ali *male ekonomije*. Analiza razvoja do začetka druge svetovne vojne bi seveda dala še bolj temeljit pregled, zlasti še zato, ker prav v tem obdobju lahko govorimo o izjemnem razvoju in vrhunskih dosežkih, ki vse do danes niso bili preseženi (na primer leta 1876 je bila ustanovljena prva strokovna šola za domačo obrt in v Idriji čipkarska šola, ki deluje še danes in je najstarejša čipkarska šola na svetu. Leta 1888 je bila ustanovljena Državna obrtna šola z rokodelskimi oddelki).

Če ponazorimo razvoj, družbeni pomen, status izdelovalcev in izobraževanje za rokodelska (in nekatera) obrtniška znanja ter dejavnosti, dobimo padajočo krivuljo. To ne velja le za zadnjih 30 let razvoja v samostojni državi, ampak za celotno obdobje od konca druge svetovne vojne do danes. Celotno obdobje označujejo skromen interes države za te dejavnosti, vzgoja negativnega odnosa do posameznih panog, slaba povezanost izdelovalcev in vedno večji vpliv globalizma, ki povzroča cenovno in še kakšno nekonkurenčnost rokodelskih izdelkov. Heterogenost panog, ki jih združuje rokodelstvo, je bila le delno vpeta v trden organizacijski, izobraževalni, promocijski in še kakšen sistem. K temu je prispevala svoje neuresničena in predvsem neposodobljena terminologija, kar je v javnosti ustvarilo vtis neurejenosti in zmede. Kljub temu lahko izpostavimo nekaj projektov, ki žal niso bili v celoti uresničeni. To so bile biennialne rokodelske razstave, velika mednarodna evropska razstava, sistem vrednotenja in ocenjevanja za blagovno znamko *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*, projekt osrednjega slovenskega in regionalnih rokodelskih centrov in Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije. V zadnjem času se začenjajo nekateri poskusi na področju systemske ureditve rokodelstva in na področju nacionalnih poklicnih kvalifikacij. Zelo obetavna je vključitev rokodelskih izdelkov v sistem postavljanja kolektivnih blagovnih znamk po modelu 'Izvirno slovensko'. Vendar vse navedeno lahko označimo predvsem kot parcialna prizadevanja. To pomeni, da je zadnji čas za postavitev trdne rokodelske piramide, kakršne imajo v številnih nekdanjih zahodnih in tudi vzhodnih evropskih državah. »Zgradbo« bi morali začeti graditi takoj in v vseh njenih med seboj povezanih segmentih. Prosti strelci, kakršnih je bilo do sedaj razmeroma veliko, so prispevali le žeblje v rokodelsko krsto. Nekatere navajamo v nadaljevanju.

Terminologija in vrednotenje

Po drugi svetovni vojni se je uporabljal sestavljeni termin domača in umetna obrt. Šele leta 1986 se je začelo v omejenem obsegu govoriti o domači in umetnostni obrti, kar pa tudi ni bilo pravilno in ne v skladu s terminologijo v drugih jezikih. Šele od leta 2009 se je začel postopoma uveljavljati izraz rokodelstvo, ki je bil enakovreden nemškemu *Handwerk*, angleškemu *Craft* ali *Art & Craft* in drugim.

Za razvoj rokodelstva po koncu druge svetovne vojne je bilo velikega pomena njegovo vrednotenje. Takratna ideologija je posamezne rokodelske panoge primerjala z nerazvitostjo in možnostmi zaposlovanja za tiste, ki se ne bodo pridno učili in ne bodo dobili zaposlitve v železarni, Iskri ali Litostroju. Kljub temu negativnemu izhodišču pa so na primer v filmskih Obzornikih, ki so jih predvajali v kinematografih pred začetki določenih filmov, pogosto predvajali dokaj romantične predstavitve rokodelcev in njihovega ustvarjanja. Rokodelski izdelki so bili razumljeni zlasti kot reprezentativna darila in opredmetenja identitet. Skladno s povojnim razvojem so nastajale tudi nekatere rokodelske zadruge. V Domu slepih v Ljubljani je delovala odlična pletarska delavnica, ki je pomenila za tiste čase izjemen primer vključevanja rokodelskega znanja tudi za eksistenčne potrebe invalidnih in ranljivih skupin.

Podjetje DOM, Ljubljana, 1946

Po vzoru drugih vzhodnoevropskih socialističnih držav je bil marca 1946 v Ljubljani ustanovljen Državni zavod za domačo in umetno obrt, ki so ga potem preimenovali v Trgovsko podjetje za domačo in umetno obrt DOM. Namen ustanovitve je bil v ohranjanju in pospeševanju rokodelskih panog ter sodelovanju z nekaterimi tovrstnimi združenji, podjetji (npr. ljubljanskim podjetjem Suha roba) in posamezniki. Takratna oblast je poudarjala, da je »domača obrt v svoji kompleksnosti postala neobhodna komponenta nacionalnega dohodka in narodnega blagostanja« (Bogataj 1986: 7). Čeprav so take opredelitve imele zgolj propagandni značaj, so vseeno bile pozitivne in so pospeševale odločitve tudi mladih za rokodelske poklice. Česa takega danes ne slišimo več. Za rokodelske ustvarjalnosti je bila določena tudi enotna obdavčitev. Podjetje DOM je močno razširilo svojo dejavnost po celotni Jugoslaviji, kar pa je vedno bolj slabilo položaj rokodelcev v Sloveniji. Podjetje je bilo zelo uspešno, tudi izvozno. Leta 1979 so k njemu priključili še podjetje Posrednik in tako razširili dejavnost na področje komisijske prodaje, zlasti še starin. Ob tem uspešnem razvoju podjetja pa je bilo popolnoma zanemarjeno izobraževanje, česar ni bilo pričakovati od neustreznega kadra, kot so bile šivilje in v zadnjem obdobju podjetja ena sama poklicna oblikovalka. Podjetje ni razvilo posebnega razvojnega inštitutskega centra, tako kot je bilo to pogosto v drugih vzhodnoevropskih državah, kar se jim še sedaj obrestuje (na primer češki ULUV, poljska Cepelia).

V obdobju privatizacije je bilo podjetje DOM prodano in je popolnoma spremenilo svoj znak. Del bogate zbirke rokodelskih izdelkov, tudi muzealij, je bil ob privatizaciji podarjen Slovenskemu etnografskemu muzeju v Ljubljani. S koncem podjetja DOM pa se začne v Sloveniji tudi obdobje vedno večjega prodora rokodelskih izdelkov, narejenih v Aziji.

Podjetje DOM je od leta 1952 pripravljalo tudi občasne razstave rokodelskih izdelkov. Leta 1956 so postavili prvo vsejugoslovansko razstavo domače in umetne obrti, nadaljnje so sledile vsakih deset let. Leta 1986, ob 40-letnici podjetja, je bila zadnja takšna razstava.

Društvo oblikovalcev Slovenije, 1951

Društvo oblikovalcev Slovenije zlasti na področjih vizualnih komunikacij, grafičnega in industrijskega oblikovanja združuje vse oblikovalske poklice. Ob ustanovitvi so v svoje vrste povabili celo nekatere izbrane rokodelce.² To je botrovalo miselnosti povabljenih rokodelcev, da so s članstvom v društvu postali nekaj več, torej *umetniki*.

Zveza združenj samostojnih obrtnikov Slovenije, 1969

Zveza združenj samostojnih obrtnikov je bila predhodnica sedanje Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije.³ Ob ustanovitvi leta 1969 je v njenih okvirih začel delovati Odbor za domačo in umetno obrt, znotraj njega pa posebna strokovna komisija, ki je sprva, od leta 1977 naprej, ocenjevala primernost izdelkov za bienalne rokodelske razstave v Slovenj Gradcu. Lahko trdimo, da je bil razvoj rokodelskih dejavnosti od leta 1969 izrazito v rokah te organizacije.

Na Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije danes deluje strokovna komisija, ki je naprej podeljevala znake kakovosti ločeno za izdelke domače in izdelke umetnostne obrti. Iz tega sistema se je razvilo ocenjevanje in podeljevanje znakov *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. Sistem deluje še danes, vendar ima zgolj določene učinke pri trženju izdelkov, nima pa normativnih in stimulacijskih učinkov za izdelovalce, čeprav je bilo v zadnjih tridesetih letih to državi že večkrat predlagano.

2 Na primer izdelovalca gorjuških pip, lončarja, klekljarico.

3 Op. ur.: Sedanja Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije je bila v preteklosti poimenovana različno: *Zveza združenj samostojnih obrtnikov Slovenije (1969–1979)*, *Zveza obrtnih združenj Slovenije (1979–1990)*, *Obrtna zbornica Slovenije (1990–2007)*. Z izjemo primerov, ko avtorice in avtorji eksplicitno predstavljajo zgodovinski pregled in razvoj te institucije, publikacija uporablja ime Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije na način, da se nanaša na institucijo ne glede na časovno obdobje.

Kompasova borza (1975) in Sejem turističnih spominkov (1976) v Kranjski Gori

Vsekakor je šlo za odlični zamisli, ki pa nista doživeli nadaljevanja. Bili sta tudi dober model za usmerjanje bienalnih rokodelskih razstav v Slovenj Gradcu in poudarjanje njihovega pomena za razvoj rokodelstva.

Razstave domačih in umetnostnih obrti v Slovenj Gradcu, 1977–2015

Že ob koncu 60. let 20. stoletja so slovenski obrtniki in rokodelci večkrat izražali zgroženost nad dejstvom, da domači in umetnostni obrti grozi razkroj in postopni propad ter da bi tudi s tem Slovenci izgubili tista obeležja, ki so jih ločevala od drugih. Ugotovili so, da potrebujeta domača in umetnostna obrt prirediteljev, na kateri se bosta dostojno predstavili in na kateri bodo hkrati ustvarjene tudi boljše razmere za njun razvoj. Resnici na ljubo je pomembno, da je takratni predsednik Gospodarske zbornice Slovenije Andrej Verbič z lobiranjem z lokalnim prebivalstvom Slovenj Gradec želel spremeniti v še eno sejensko mesto na Slovenskem, v katerem pa bi bili tudi zaradi osebnih razlogov izpostavljeni domača in umetnostna obrt.

V letih 1977–2015 se je zvrstilo 20 razstav. Med njimi so bile tudi vsejugoslovanske, ena od njih naj bi predstavljala izdelke dežel z območja Alpe-Adria, zadnja pa je imela izdelan zelo podroben načrt za prvo takšno potujočo razstavo v Evropi. A svoje trdne evropske zasnove predvsem zaradi lokalne nezmožnosti in celo nasprotovanja tako obsežnemu projektu slednja razstava ni uresničila. Leta 2018 so postavili tudi 1. vseslovensko rokodelsko razstavo, na kateri pa Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije ni več sodelovala, spremenili pa so tudi naslov razstave, saj je bila lastnica imena razstav, kot so bile organizirane v Slovenj Gradcu, Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije. Razstavljanje rokodelskih izdelkov poslej ni imelo več ustreznega odmeva in predvsem vpliva za ustvarjanje primernih razmer ter stimulacij za rokodelce.

Na razstavah v Slovenj Gradcu pa so najprej podeljevali tudi nazive mojstrov in znake kakovosti. Z uvedbo vrednotenja in ocenjevanja rokodelskih izdelkov ter podeljevanja znakov *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija* so razstave prikazovale dvoletni kakovosten izbor teh izdelkov in njihovih izdelovalcev. A razstave niso dosegle svojega učinka tudi zaradi same lokacije. Bile so sicer reprezentativne in zadnja leta pred njihovo ukinitvijo edini način za trženje izdelkov. To je bilo povezano s skokovitim razvojem poslovnega in protokolarnega obdarovanja v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja. Prihodnost razstave so nekateri posamezniki videli v povsem drugačni luči, predvsem kot neke vrste rokodelsko borzo, kar pa se ni uresničilo. Zadnjo razstavo, ki je nastala brez sodelovanja Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije, pa sam ocenjujem kot strokovno sporno polomijo.

Družbeni dogovor o pospeševanju in razvijanju domače in umetne obrti, 1985

Podpisnikom tega dogovora so bile naložene številne obveznosti, ki pa so se slabo ali pa se sploh niso izvajale. Dogovor je ostal le na papirju, sledili pa so mu še nekateri drugi poskusi normativne in siceršnje ureditve rokodelstva.

Raziskovalne naloge Ekonomskega centra Maribor, Razvojnega raziskovalnega inštituta za regionalno ekonomiko in socialni razvoj, Ljubljana, 1985–1986

Domača in umetna obrt je doživela temeljitejšo analizo in usmeritve k obetavnejšemu razvoju z Usmerjenim raziskovalnim programom *Raziskave za potrebe intenzivnejšega razvoja drobnega gospodarstva SR Slovenije 1982 in 1983*, Ljubljana 1984. V naslednjem letu je bila izdelana tudi posebna raziskava *Motivacije za proizvodnjo in prodajo izdelkov domače in umetne obrti (Znamka kvalitete)*, Ljubljana 1985. Ta je določila tudi sistem vrednotenja rokodelskih izdelkov in podeljevanje znaka *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. Strategija je bila deležna pozitivnih ocen tudi v tujini. Sledila sta še dva projekta, in sicer *Pospeševanje razvoja domače in umetne obrti. Idejni projekt, oblikovan na osnovi družbenega dogovora o pospeševanju razvoja domače in umetne obrti v SR Sloveniji* (UL SRS št. 3/85), Ljubljana 1985, in *Sistem vrednotenja in označevanja izdelkov domače in umetne obrti*, Ljubljana 1986.

Rokodelski centri Slovenije, 2001

Leta 2001 je bila izdelana zasnova sistema regionalnih rokodelskih centrov in osrednjega povezovalnega centra v Ljubljani. Posredovana je bila Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije, ki je januarja 2006 začela z izvajanjem modela rokodelskih centrov. Predvidenih je bilo 13, z osrednjim povezovalnim centrom v Ljubljani, in sicer ali v BTC ali pa v izpraznjenih objektih Tobačne tovarne. Do sestanka vseh zainteresiranih ni prišlo. Sledil je političen, a strokovno neustrezen poskus, da bi tak center odprli v Ribnici. Zato so v Ribnici uredili enega od regionalnih centrov, ki je namenjen predvsem lesni galanteriji in lončarstvu. Za sistem rokodelskih centrov je bila izdelana tudi celostna podoba, ki pa predstavnikom posameznih centrov ni bila všečna (!). Idejo regionalnih rokodelskih centrov so uspešno razvili v Veržeju, Škofji Loki, Slovenski Bistrici in v Moravški dolini.

Uvedba davka na dodano vrednost

Z uvedbo davka na dodano vrednost so bile rokodelske panoge izenačene z ostalimi obrtnimi dejavnostmi. Sicer je oblast zagotovila še dve leti subvencij za rokodelce, potem pa je bilo tudi tega konec! Število rokodelcev samostojnih podjetnikov je začelo upadati. Leta 2002 je bilo registriranih še 569 samostojnih podjetnikov posameznikov na področju rokodelstva, leta 2012 še 394, konec leta 2020 jih je bilo le še 122 (in 5 gospodarskih družb). Zaradi prostovoljnega članstva v dveh zbornicah je točne podatke sicer težko pridobiti, obenem pa tudi ni znano dejansko število rokodelcev, ki rokodelsko dejavnost opravljajo kot dopolnilno delo na domu.

Nacionalne poklicne kvalifikacije in rokodelske dejavnosti

Na tem področju so se kazale nekatere obetavne rešitve prenosov znanj s starejše rokodelske generacije na mlajše. Vendar so bili pogledi na zasnovo teh kvalifikacij dokaj različni. Tak je bil primer s poklicem suhorobarja, ki že po nazivu ni bil več zanimiv za mlade. Nekdanji suhorobar bi moral postati lesni galanterist, a do tega zaradi ozkih pogledov posameznikov ni prišlo. Izobraževanje za rokodelske poklice oziroma dejavnosti je eno ključnih vprašanj za njihov obstoj in razvoj. Na področju izobraževanja ni bilo od konca druge svetovne vojne narejeno nič: niti ni bil postavljen sistem poklicnih nazivov niti ni bil zasnovan trden okvir prenašanja znanj na mlajše generacije, ki bi omogočil tudi izboljšanje starostne strukture rokodelcev.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije, 2014

Konzorcij je bil ustanovljen z namenom sooblikovanja pravnih temeljev statusa rokodelcev. Člani konzorcija si prizadevajo za medsebojno povezovanje, promocijo rokodelstva v javnosti in v sferah, povezanih z najrazličnejšimi rokodelskimi vprašanji. Vendar je bil resnični razlog za ustanovitev konzorcija drugje in tudi tu le ilustrira značilno slovensko dvojnost. Nameni in cilji konzorcija niso dovolj jasno postavljeni, enako velja tudi za razmerja konzorcija z drugimi deležniki na področju rokodelstva.

Zaščitni zakon o ohranjanju rokodelstva, 2015

Na predlog Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije je bil 24. junija 2015 izdelan predlog zaščitnega zakona o ohranjanju rokodelstva. Obravnave v Državnem zboru ni bilo.

Medresorska delovna skupina za prenovo sistemske ureditve področja rokodelstva

Dne 25. 10. 2018 je bila na Ministrstvu za gospodarske dejavnosti in internacionalizacijo Republike Slovenije ustanovljena omenjena skupina. Predvideno je bilo, da svoje delo zaključi leta 2020, a se je zaključek zaradi epidemije prestavil na januar 2021. Naloge te skupine so zelo pomembne, saj naj bi postavila temelje za celostno reševanje vedno bolj propadajočega rokodelstva. Gre za vprašanja obdavčitev, izobraževanja in certificiranja izdelkov. Zadnje ugotovitve kažejo, da naj bi se spremenila zakonodaja, ne pa obrtni zakon. Zadeve so namreč dokaj kompleksne in se jih ne da na hitro spreminjati, kar je po mojih opažanjih značilna politična formulacija.

Kolektivne blagovne znamke po modelu *Izvorno slovensko*

Z rokodelstvom, zlasti trženjem izdelkov, zagotavljanjem kakovostne turistične spominkarske ponudbe in ekonomsko eksistenco rokodelcev je v zadnjem času tesno povezan tudi sistem kolektivnih blagovnih znamk po modelu 'Izvorno slovensko'. Rezultati v več kot deset destinacijah s certificiranimi kolektivnimi blagovnimi znamkami so zelo obetavni, kar dokazuje tudi naraščanje števila izdelkov, predvsem pa naraščanje njihove prodaje. V sistemu se za posamezne destinacije ne ocenjujejo in certificirajo le rokodelski izdelki, ampak tudi živila, jedi in pijače, turistična doživetja, prireditve, nastanitveni obrati in objekti s celovito ponudbo vsega naštetega.

Zaključek

Kaj obsega sodobno pojmovanje rokodelstva? Najprej nadaljevanje dediščine posameznih rokodelskih panog. Posebna skupina je repliciranje, v okviru katerega se izdelujejo predvsem ustrezne replike pretežno muzejskih predmetov. Tretja skupina so sodobne interpretacije rokodelske dediščine. Pri teh lahko rokodelci interpretirajo oblike, gradiva in uporabnost in dosegajo najboljše rezultate, če imajo vse tri možnosti interpretiranja. Zadnja, četrta skupina so vse zvrsti in tehnologije sodobnega rokodelskega ustvarjanja, ki se ne navezujejo na rokodelsko dediščino. Ne le v Sloveniji, tudi v svetu se pri rokodelskem ustvarjanju poudarjata uporaba lokalnih in regionalnih gradiv ter sooblikovanje prizadevanj za vzdržan razvoj. Rokodelski izdelki tako že dolgo niso le lovilci prahu, ampak je močno podčrtana ravno njihova uporabnost.

Sicer pa je bilo že v uvodniku v katalog 1. razstave v Slovenj Gradcu pred 44 leti napisano naslednje:

»Celotna družbena podpora tej dejavnosti je bila vse doslej odločno premajhna, kompleksnosti tega problema smo se približali šele v zadnjem času. Nedvomno je treba proizvajalcem umetne in domače obrti odpreti perspektivo, zagotoviti možnost razvoja, urediti razmere na tržišču, kar vse skupaj zagotavlja tisti temelj, ki bo spodbujal neposredne proizvajalce, da se bodo za tako dejavnost odločili.« (Verbič 1977: 5)

Vse to velja tudi še danes, kar dokazuje, da se je rokodelska krivulja v zadnjih 30 letih močno obrnila navzdol!

Reference

BOGATAJ, JANEZ

- 1986 ‚40 let podjetja DOM in njegova vloga pri ohranjanju in razvijanju domače in umetne obrti.‘ V: *DOM, 40 let*. Janez Bogataj, ur. Ljubljana 1986. Str. 3–25.
- 1989 *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1999 *Mojstrovine Slovenije*. Ljubljana: Rokus.

DOMAČA IN UMETNA OBRT

- 1984 *Domača in umetna obrt. Usmerjeni raziskovalni program Raziskave za potrebe intenzivnejšega razvoja drobnega gospodarstva SR Slovenije 1982 in 1983*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

MOTIVACIJE ZA PROIZVODNJO

- 1985 *Motivacije za proizvodnjo in prodajo izdelkov domače in umetne obrti (Znamka kvalitete)*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno-raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

POSPEŠEVANJE RAZVOJA

- 1985 ‚*Pospeševanje razvoja domače in umetne obrti. Idejni projekt, oblikovan na osnovi družbene dogovora o pospeševanju razvoja domače in umetne obrti v SR Sloveniji*.‘ V: *Uradni list SRS 3/85*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno-raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

PREDLOG ZAKONA

- 2015 *Predlog Zakona za zaščito rokodelcev in rokodelskih znanj*. Ljubljana: Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije.

SISTEM VREDNOTENJA

1986 *Sistem vrednotenja in označevanja izdelkov domače in umetne obrti*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno-raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

VERBIČ, ANDREJ

1977 ‚Nove razsežnosti domače in umetne obrti na Slovenskem.‘ V: *I. slovenska razstava domače in umetne obrti, Slovenj Gradec 10.–26. junij 1977*. Ljubljana: Zveza združenj samostojnih obrtnikov Slovenije, Gospodarska zbornica Slovenije. Str. 5–6.